

Гальків Л. І., к.е.н., доц., Крамченко Р. А., к.е.н., доцент (Львівська комерційна академія, м. Львів), Степура Т. М., к.е.н., доцент (Львівська філія Європейського університету, м. Львів)

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ВТРАТ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Здійснено інтегральне оцінювання фінансово-економічних та соціально-демографічних детермінант втрат людського капіталу у регіонах України. Досліджено їх регіональну структуру та варіацію. Доведено кореляцію рангів регіонів за втратами людського капіталу і рівнем недостворення його розвитку.

Ключові слова: втрати людського капіталу, фінансово-економічні чинники, соціально-демографічні чинники, інтегральні показники, регіональний розвиток, регіональна структура.

Осуществлено интегральное оценивание финансово-экономических и социально-демографических детерминант потерь человеческого капитала в регионах Украины. Исследовано их региональную структуру и вариацию. Доказано корреляцию рангов регионов по потерям человеческого капитала и уровнем недостворення его развития.

Ключевые слова: потери человеческого капитала, финансово-экономические факторы, социально-демографические факторы, интегральные показатели, региональное развитие, региональная структура.

Integral evaluation of financial and economical, social and demographic determinants of human capital losses in regions of Ukraine is described. Its regional structure and variation is shown. The correlation of regions' grade for their human capital losses and non-stimulation of its development is estimated.

Keywords: loss of human capital, financial and economic factors, socio-demographic factors, integrated indicators, regional development, regional structure.

XXI століттю притаманна поляризація людського розвитку у глобальному та національному вимірах, що негативним чином відбивається на людському капіталі (ЛК). Із цих позицій актуалізується необхідність дослідження останнього в руслі ґрунтового вивчення його втрачених (невикористаних) можливостей і на цій основі формування оновленої управлінської моделі, реалізація якої у форматі комплексу превентивних заходів зумовить зростання

суспільної ефективності. Своєчасними є відповідні теоретичні та практичні напрацювання для України, де не тлі певних позитивних зрушень у сфері охорони здоров'я й освіти, ситуація з працевлаштуванням, демовідтворенням, міграцією, соціальним захистом, життєзабезпеченням, що сформувалася під впливом фінансових і політичних криз, потрясінь сфери найманої праці та капіталу, депопуляційних процесів, структурних руйнацій, деформацій споживчого ринку та ін., залишається напруженою, а її неврегульованість загрожує фрагментацією суспільства.

Українські дослідники людського капіталу, зокрема В. Антонюк, О. Амоша, Д. Богиня, В. Геєць, О. Грیشнова, Н. Верхоглядова, С. Вовканич, Т. Заяць, Я. Жаліло, А. Колот, Е. Лібанова, В. Павлов, М. Пітюлич, А. Чухно, У. Садова, Л. Семів, М. Семикіна, Л. Шевчук, Н. Ушенко, та ін. переважно зосереджували увагу на формотворчо-розвиткових його аспектах. Разом з тим за останнє десятиліття значно посилилася увага вчених до детермінант, які стримують людський розвиток (Н. Левчук [1] – асоціальні явища, А. Баланда [2] – ризики суспільної безпеки, О. Купець [3] – довготривале безробіття, Ю. Феленчак [4] – демографічні втрати).

Метою статті є дослідження сукупності регіонів України за детермінантами втрат людського капіталу.

Емпіричні результати базуються на використанні методів інтегрального оцінювання на основі багатовимірних середніх, групування, аналізу структури та динамки, дослідження варіації, вивчення зв'язків у рангових шкалах та таблицях спряженості та ін.

Інформаційною базою представленого дослідження слугували дані Державної служби статистики України, які представлено двома системами показників. Перша акумулює показники, які характеризують стимулятори розвитку ЛК регіонів України. У цю систему включено обсяг загальних доходів на душу населення, середньомісячну номінальну заробітну плату; валовий регіональний продукт на одну особу. У контексті дослідження дестимуляторів людського розвитку, стандартизацію першої системи показників здійснено за відношенням середнього значення показника в Україні до показника у певному регіоні. На базі обчислених стандартизованих коефіцієнтів за середньою арифметичною формулою визначено інтегральну оцінку (табл. 1). В якості індикатора регіональної варіації інтегрального показника НРРЛК та дослідження ступеня схожості регіонів за цим показником використано квадратичний коефіцієнт варіації. Його значення за сукупністю фінансово-економічних детермінант (2008 р. – 20,5%; 2009 р. – 20,7%; 2010 р. – 20,6%) свідчить про однорідність сукупності регіональних інтегральних оцінок рівня недостимулювання людського капіталу та типовість її середнього значення.

Інтегральні оцінки НРЛК і втрат ЛК та у регіонах України*

Роки/ регіони	НРЛК			Втрати ЛК		
	2008	2009	2010	2008	2009	2010
АР Крим	1,263	1,244	1,249	0,864	0,871	0,890
Вінницька	1,387	1,358	1,352	1,559	1,934	1,874
Волинська	1,421	1,443	1,437	1,086	1,114	1,123
Дніпропетровська	0,838	0,854	0,839	0,884	0,928	0,923
Донецька	0,843	0,866	0,853	0,893	1,074	1,044
Житомирська	1,403	1,398	1,347	1,248	1,250	1,248
Закарпатська	1,530	1,548	1,530	1,097	1,124	1,020
Запорізька	0,926	0,966	0,979	1,148	1,369	1,187
Івано-Франківська	1,324	1,325	1,329	1,672	2,585	2,165
Київська	0,977	0,946	0,942	0,965	0,987	0,912
Кіровоградська	1,325	1,332	1,317	1,345	1,545	1,561
Луганська	1,054	1,077	1,071	1,212	1,095	0,962
Львівська	1,234	1,207	1,239	1,099	1,188	0,972
Миколаївська	1,156	1,106	1,102	1,234	1,235	1,233
Одеська	1,105	1,066	1,092	0,907	0,896	0,888
Полтавська	0,995	0,993	0,963	1,220	1,198	1,416
Рівненська	1,365	1,381	1,373	1,226	1,492	1,391
Сумська	1,257	1,240	1,266	1,378	1,542	1,576
Тернопільська	1,596	1,549	1,567	1,495	1,250	1,264
Харківська	1,004	0,990	1,029	0,971	1,048	1,022
Херсонська	1,416	1,388	1,393	1,074	0,990	1,002
Хмельницька	1,377	1,374	1,387	1,789	2,272	1,888
Черкаська	1,263	1,267	1,252	2,213	2,762	2,647
Чернівецька	1,499	1,596	1,597	1,297	1,363	1,119
Чернігівська	1,327	1,312	1,317	1,241	1,333	1,404
м. Київ	0,490	0,484	0,496	0,549	0,620	0,613
м. Севастополь	1,138	1,101	1,090	0,716	0,765	0,798

*Джерело: побудовано за [5].

Для глибшого розуміння регіональних особливостей досліджуваної сукупності виділимо чотири групи регіонів за рівнем недостимулювання розвитку людського капіталу. До групи з низьким рівнем інтегрального показника НРЛК відносно регіони, де це значення розташовується в межах: 0,486-0,771 (2010); 0,484-0,762 (2009) 0,490-0,767 (2008). Помірне недостимулювання ЛК відзначено для регіонів зі значенням інтегрального показника: 0,771-1,047 (2010); 0,762-1,040 (2009); 0,776-1,320 (2008). Відповідно визначено межі груп із високим (2010: 1,047-1,322; 2009: 1,040-1,318; 2008: 1,043-1,320) і дуже високим рівнем НРЛК (2010: 1,322-1,597; 2009: 1,318-1,596; 2008: 1,320-1,596). З табл. 2 бачимо, що перша група характеризується найнижчою концентрацією. Частка групи з помірним НРЛК є стабільною, включаючи Дніпропетровську, Донецьку, Запорізьку, Київську, Полтавську, Харківську обл. Кількість регіонів наступної групи щорічно збільшується на одиницю й у 2010 р. складає 10. Частка останньої групи домінує: 44,4% у 2008 р., 40,7% у 2009 р. і 37,0% у 2010 р.

Розподіл регіонів України за інтегральним показником оцінювання
недостимулювання розвитку та втрат людського капіталу у 2008–2010 рр.

Втрати ЛК			НРРЛК		
2008	2009	2010	2008	2009	2010
Низький рівень					
м. Київ, АРК, м. Севастополь, Дніпропетровська, Донецька, Одеська, Київська			м. Київ		
-	Луганська, Харківська, Херсонська, Волинська				
-	Львівська, Закарпатська, Чернівецька, Запорізька				
Помірний рівень					
Миколаївська, Житомирська, Кіровоградська, Сумська, Полтавська, Рівненська			Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Полтавська, Харківська		
Закарпатська, Львівська, Запорізька, Чернігівська, Чернівецька		Тернопільська, Чернігівська			
Харківська, Херсонська, Волинська, Луганська	Сумська, Тернопільська				
Високий рівень					
Вінницька			Луганська, Одеська, м. Севастополь, Миколаївська, Львівська, Сумська, АРК, Черкаська		
Тернопільська, Ів.-Франківська, Хмельницька	-	Хмельницька	-	Чернігівська	
				-	Кіровоградська
Дуже високий рівень					
Черкаська			Ів.-Франківська, Житомирська, Рівненська, Вінницька, Хмельницька, Херсонська, Волинська, Закарпатська, Тернопільська, Чернівецька		
-	Івано-Франківська		Кіровоградська		-
	Хмельницька	-	Чернігівська	-	

Серед позитивних моментів динамічних змін результатів наведеного вище групування виявлено: по-перше, кількість регіонів з низьким і помірним рівнем недостимулювання розвитку ЛК є незмінною; по-друге, у досліджуваному періоді частка регіонів із дуже високим рівнем НРРЛК щорічно зменшується.

Друга система включає шість чинників, які, негативно впливаючи на обсяг ЛК, зумовлюють збільшення його втрат: 1) коефіцієнт смертності; 2) коефіцієнт розлучень; 3) співвідношення вибуття працівників з роботи порівняно з прийняттям; 4) середньорічний рівень безробіття населення працездат-

ного віку; 5) середньорічне навантаження незайнятих трудовою діяльністю громадян на одне вільне робоче; 6) частка безробітних у економічно активному населенні. Обчислення стандартизованих коефіцієнтів чинників втрат ЛК визначено відношенням показника кожного регіону до загальнонаціонального значення цього показника. Інтегральну оцінку цієї групи чинників наведено в табл.1. Значення квадратичного коефіцієнта варіації інтегральних оцінок втрат ЛК у (2008: 28,6%; 2009: 38,1%; 2010:35,2%), не дозволяє вважати сукупність регіонів за показником втрат людського капіталу (ВЛК) однорідною, а середнє значення їх інтегральної типовим. Відповідно до аналізу розподілу регіонів України за НРПЛК виділимо чотири групи регіонів за інтегральною оцінкою втрат ЛК (табл. 2).

У групу з низькими втратами ЛК потрапляють регіони із значенням інтегрального показника 0,613-1,222 (2010); 0,620-1,151 (2009); 0,549-0,965 (2008). Для другої групи інтервали становлять: 1,22-1,630 (2010), 1,151-1,682 (2009), 0,965-1,381 (2008). Високі втрат ЛК визначено для регіонів за значенням інтегрального показника 1,630-2,139 (2010), 1,682- 2,213 (2009), 1,381-1,797 (2008), дуже високі – 2,139 до 2,647 (2010), від 2,213 до 2,744 (2009), від 1,797 до 2,213 (2008). Акцентуючи увагу на позитивних моментах, які впливають із отриманого групування, зауважимо: частка регіонів із низькими та помірними втратами ЛК домінує (81,5% у 2008 р. і 85,2% у 2009–2010 рр.) за щорічного зміцнення частки регіонів із низькими втратами ЛК (25,9 % 2008 р., 40,7% 2009 р., 55,6% 2010 р.). Позитивним є і те, що у 2010 р. порівняно з 2009 р. знизилася питома вага групи із високими втратами ЛК.

Для оцінювання щільності зв'язку між інтегральними оцінками втрат ЛК і НРПЛК використано коефіцієнт кореляції рангів Спірмена. На основі суми квадратів відхилень рангів регіонів за досліджуваними показниками (2008: 1507; 2009: 1675; 2010: 1817) встановлено відповідні значення коефіцієнта кореляції рангів (0,540; 0,489; 0,445). Отримані фактичні рівні перевищують критичне значення коефіцієнта Спірмена ($\rho_{1-0,05}(27)=0,323$), що вказує на істотність зв'язку між дослідженими ознаками. Позитивне значення коефіцієнта кореляції рангів регіонів за втратами ЛК та НРПЛК вказує на наявність прямого зв'язку між аналізованими показниками. Таким чином, регіони України, для яких характерним є показник високого рівня недостимулювання розвитку ЛК, володіють підвищеним рівнем регіонального ризику збільшення втрат ЛК. І навпаки, у регіонах із високим рівнем доходів на одну особу, високою заробітною платою та розвитком виробничих потужностей знижується рівень регіонального ризику ВЛК і створюються умови для людського розвитку.

Ранги регіонів України за інтегральними оцінками втрат ЛК та НРРЛК
у 2008–2010 рр.

Регіон	Ранги регіонів за інтегральними оцінками						Квадрат відхилення		
	втрат ЛК			НРРЛК			рангів		
	2008	2009	2010	2008	2009	2010	2008	2009	2010
АРК	25	25	24	13	14	15	144	121	81
Вінницька	4	4	4	7	9	8	9	25	16
Волинська	18	17	14	4	4	4	196	169	100
Дніпропетровська	24	23	22	26	26	26	4	9	16
Донецька	23	19	16	25	25	25	4	36	81
Житомирська	9	11	11	6	5	9	9	36	4
Закарпатська	17	16	18	2	3	3	225	169	225
Запорізька	15	8	13	24	23	22	81	225	81
Івано-Франківська	3	2	2	12	11	10	81	81	64
Київська	21	22	23	23	24	24	4	4	1
Кіровоградська	7	5	6	11	10	11	16	25	25
Луганська	14	18	21	20	19	20	36	1	1
Львівська	16	15	20	16	16	16	0	1	16
Миколаївська	11	13	12	17	17	17	36	16	25
Одеська	22	24	25	19	20	18	9	16	49
Полтавська	13	14	7	22	21	23	81	49	256
Рівненська	12	7	9	9	7	7	9	0	4
Сумська	6	6	5	15	15	13	81	81	64
Тернопільська	5	11	10	1	2	2	16	81	64
Харківська	20	20	17	21	22	21	1	4	16
Херсонська	19	21	19	5	6	5	196	225	196
Хмельницька	2	3	3	8	8	6	36	25	9
Черкаська	1	1	1	13	13	14	144	144	169
Чернівецька	8	9	15	3	1	1	25	64	196
Чернігівська	10	10	8	10	12	11	0	4	9
м. Київ	27	27	27	27	27	27	0	0	0
м. Севастополь	26	26	26	18	18	19	64	64	49

Оцінювання регіональних відмінностей динаміки ВРП за 2000–2010 рр., а також показників демовітворювальних та міграційних процесів виявило, що найбільша варіація притаманна сумарному міграційному салдо, мінімальне значення якого (-45228 осіб) на Луганщині на кілька порядків нижче максимального (201529 осіб) у м. Києві. При цьому загальнонаціональний позитивний міграційний приріст забезпечувався лише 8-ми регіонами (АР Крим, разом із м. Севастополь, столичним, разом з м. Київ, а також Дніпропетровською, Одеською, Харківською, Чернівецькою обл.). На тлі майже чотирьохразового відставання найменшого значення загального коефіцієнта природного приросту (-10,5% на Чернігівщині) від найбільшого (+2,7% на Закарпатті), народжуваність перевищувала смертність лише у 4-ох регіонах (м. Київ, Рівненська, Волинська, Закарпатська обл.). За іншими досліджуваними показниками, сукупність регіонів України є однорідною, оскільки обчислені нами

значення квадратичного коефіцієнта варіації темпу зростання ВРП (11,5%), темпу зміни чисельності населення (4,5%), частки населення у працездатному віці (2,2%), співвідношення населення працездатного віку до населення непрацездатного віку (5,6%) та середнього віку населення (4,0%) нижче критичного значення.

Співставлення динаміки ВРП з демографічними та міграційними змінами дозволило поділити регіони на чотири групи (табл. 4). З огляду на диспропорційність економічної системи регіону найменш бажаними є зміни в напрямі повільного зростання ВРП та переважно негативної динаміки демографічних та міграційних процесів (пришвидшене скорочення постійного населення, збільшення розриву між народжуваністю та смертністю, невисока питома вага населення у працездатному віці, від'ємне сальдо міграції тощо).

Для оцінювання залежності темпів соціально-економічного розвитку регіонів від динаміки процесів демографічного відтворення та міграції населення за даними табл. 4 використаємо підхід до аналізу чотирьохклетинних таблиць спряженості на основі коефіцієнта контингенції. За його розрахунком значенням $(C = \frac{9 \times 8 - 6 \times 4}{\sqrt{13 \times 14 \times 15 \times 12}} = 0,265)$, робимо висновок про певний вплив демографічних та міграційних тенденцій на темпи соціально-економічного розвитку регіонів.

Таблиця 4

Розподіл регіонів України за динамікою ВРП з урахуванням демовітворювальних та міграційних чинників*

Темпи зростання ВРП	Кількість та регіони з динамікою демовітворювальних та міграційних процесів		Разом
	переважно негативною	переважно позитивною	
Низькі (до 160 %)	9 (Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Чернігівська)	6 (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Одеська, Рівненська, Чернівецька)	15
Високі (160 % і більше)	4 (Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська)	8 (АР Крим, Волинська, Київська, Миколаївська, Тернопільська, Харківська, м. Київ, м. Севастополь)	12
Разом	13	14	27

* Джерело: побудовано за [6].

Найгостріше виявляються соціально-економічні диспропорції, підвищуючи ризики ВЛК, в дев'яти регіонах (з найнижчими темпами зростання ВРП і переважно з найвищими показниками непрацездатного населення, середнього віку населення, еміграційних відпливів, високих темпів скорочення чисельності населення). Відтак при формуванні перспектив стратегії державної регіональної політики слід враховувати наявні тенденції та передбачати комплексні заходи, спрямовані на покращання ситуації у регіонах підвищеного ризику ВЛК.

Висновки. Оскільки на регіональному рівні безпосередньо здійснюється процес відтворення людини, регіони стають головним чинником управління розвитком ЛК. Саме на рівні регіонів важливим є створення і забезпечення комплексу оптимальних умов для формування та використання ЛК шляхом мінімізації негативного впливу фінансово-економічних та соціально-демографічних детермінант.

Перспективи подальших наукових досліджень з обраної проблематики вбачаються у розробці полікритеріальних підходів системних оцінювань де-стимуляторів розвитку людського потенціалу на регіональному рівні.

1. Левчук Н. М. Асоціальні явища в Україні у демографічному вимірі: монографія / Н. М. Левчук – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2011. – 492 с. 2. Баланда А. Л. Безпека як функціональна характеристика соціально – економічного розвитку / А. Л. Баланда // Зовнішня, торгівля, право та економіка. – 2007. – №1 – С. 118-123. 3. Купець О. В. Диференціація довготривалого безробіття в Україні за соціально-демографічними групами / О. В. Купець // Демографія та соціальна економіка. – 2007. – № 1. – С. 106-114. 4. Феленчак Ю. Б. Ризики демографічних втрат регіону: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.07 / Ю. Б. Феленчак: ІРД НАН України – Львів, 2010. – 24 с. 5. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>. 6. Тищенко О. П. Демографічні та міграційні чинники формування диспропорцій регіонального розвитку національної економіки / О. П. Тищенко // Статистика України. – 2012. – № 1. – С. 41-48.

Рецензент: д.е.н., професор, декан факультету менеджменту Мізюк Б. М. (Львівська комерційна академія)